

הרב אביגדור שילה

גורם הזמן במלאכת הבונה

ראשי פרקים:

- מבוא - הצגת הבעיה
 א. פשט המשנה בתחילת הבונה
 שיטת רשיי והריין
 שיטת הרמב"ם
 שיטת הגר"א
 ב. פסק הבבלי
 שיטת החת"ס
 שיטת האו"ש
 ג. הוכחות לשיטת החת"ס
 1. הגמי בעירובין (נה)
 2. שיטת התוס' בגודלת
 3. דין המגבן
 ד. גי' סוגי בנין ארעי

מבוא

הפני"י (סוכה טז: ד"ה 'בתוספות ד"ה פרטו') כתב: "לשון בנין שייך בבנין קבוע שמתקיים לימים רבים". מדבריו עולה שאב מלאכת הבונה הוא דווקא בבנין של קבע ולא בבנין לשעה. ננסה לבדוק הנחה זו בכמה מן הראשונים ומן האחרונים. שאלה זו, האם בנין העשוי לשעה הוא בנין, היא שאלה יסודית באיסור פתיחת מטריה בשבת.

א. פשט המשנה בתחילת הבונה

שיטת רשיי והריין

במשנה (שבת קכ): שנינו:

זה הכלל: כל העושה מלאכה ומלאכתו מתקיימת בשבת חייב.

רשיי והריין פירשו, שהמילה בשבת האמורה כאן אינה מתייחסת לימלאכתו מתקיימת, אלא למילים הקודמות - העושה מלאכה, בשבת¹, ומלאכתו מתקיימת פירושו, שהאדם מניחו כך ואינו מוסיף עליו. צריך לומר בפשטות, שאין כוונתם מצד מלאכת הבונה, שבבונה, אף שלא סיים מלאכתו ויוסיף עליה אח"כ צריך להיות חייב, אלא כוונתם למלאכת מכה בפטיש. לעיל במשנה כתב

1. עיי' מלאכת שלמה וששונים לדוד על המשנה. לדבריהם המשנה הדגישה כאן שבת למרות שמילה זו לכאורה מיותרת. לאפוקי מטומאה, שבטומאה חק קפיזה בקבא אינו מקבל טומאה.

רש"י "כל הגומר בשבת מלאכה, תולדת מכה בפטיש", וא"כ המשך המשנה מבארת מהו הגדר של גמר מלאכה. לכאורה יש הכרח לפרש כן בשיטת רש"י, שהרי שיטתו שאין בנין בכלים, וא"כ לא יהיה חייב בחק קפיזא בקבא משום בונה?²

שיטת הרמב"ם

הרמב"ם (פ"ט הי"ג) כתב :

וכל שאין מלאכתו מתקיימת בשבת פטור.

המ"מ ציין שמקור דברי הרמב"ם הוא ממשנתנו. הרמב"ם שינה לשון המשנה מחיוב לפטור, ויתכן שכוונתו להדגיש שאם אין המלאכה מתקיימת בשבת פטור, אבל אם המלאכה מתקיימת בשבת בלבד ולא יותר משבת חייב³.

שיטת הגר"א

הגר"א (שנ"א על המשנה) כתב :

זה הכלל: כל העושה, פי' אפילו מתקיימת כן בשבת לכד נמי חייב אף שיוסיף אחר השבת, כמו דחק קפיזא בקבא הואיל ומחשיב אותה לשבת הוי מתקיימת בשבת וחייב.

נראה שכוונתו לומר, שאף שלא סיים העושה את מלאכתו ולא נתקיימה מחשבתו, הואיל והוא מקיים את הדבר כן בשבת, נחשב הדבר שנתקיימה מחשבתו וחייב. בהסבר המשנה רק מדברי הרמב"ם ניתן להסיק לנושא הנדון, ומדבריו עולה, שאין צורך בקיום המלאכה לאורך זמן ודי אם תתקיים המלאכה בשבת.

ב. פסק הבל"ח

שיטת החת"ס

בשו"ת חת"ס (או"ח סי' עב) העלה, שבנין לשעה אין בו חיוב בונה. מסקנה זו בנויה על הירושלמי (שבת פ"ז ה"ב) :

מה בנין היה במשכן, שהיו נותנים קרשים ע"ג אדנים. ולא לשעה היתה?
א"ר יוסי מכיון שהיו חונים ונוסעים ע"פ הדיבור כמי שהוא לעולם, א"ר יוסי ב"ר בון מכיון שהבטיחן הקב"ה שהוא מכניסן לארץ כמי שהיא לשעה. הדא אמרה בנין לשעה בנין, הדא אמרה אפילו מן הצד...⁴

2. ע"י שעה צ"ט סי' ש"ג סקס"ח. מסקנתו, שלדעת רש"י צריך שהמלאכה תהיה מתקיימת תמיד. ולענין ד. כאמור, רש"י כלל לא התייחס לנושא זה.

3. כן הבין בדבריו המשגיב שם.

4. נוסח זה של הירושלמי מופיע במקומות נוספים בירושלמי. לעיל בענין הקושר, וכן בפרק ט"ו ה"א. אולם, לקמן בתחילת פרק הבונה הגרסה אחרת. "ולא לשעה היתה א"ר ייסה מכיון שהיו חונים ונוסעים ע"פ הדיבור כמי שהוא לעולם. א"ר יוסי ב"ר בון מכיון שהבטיחן הקב"ה שהוא מכניסן לארץ כמי שהוא לעולם. הדא אמרה אפי' מן הצד..."

המחלוקת בירושלמי האם בנין לשעה הוא בנין או לא. בבבלי (שבת לז:) לענין סותר ע"מ לבנות במקומו הקשה רבה לעולא, והרי במשכן הוא סותר שלא ע"מ לבנות במקומו. "א"ל, שאני התם דכתיב ע"פ ה' יחנו כסותר ע"מ לבנות במקומו דמ"י. הרי שהבבלי נוקט כשיטת ר"י, וא"כ מוכח שהלכה כמותו ובנין לשעה לא הוא בנין.

הוכחת החת"ס צ"ע. מהו יסוד המחלוקת בין ר"י לבין ריב"ב? החת"ס (ס) מגדיר בנין לשעה, "שהוא עשוי מתחילה לבנותו ולסותרו לשעתו". כלומר, שבשעה שנעשה הבנין היתה דעת העושה, שבנין זה לא יתקיים לזמן מרובה אלא יסתור אותו לאחר זמן. לדעת ר"י, מכיון שסתירת המשכן לא היתה תלויה בדעת הבונים אותו אלא בדעת המקום, אין כאן את החסרון של בנין לשעה. ולדעת ריב"ב, אע"פ שהמסעות לא על דעת הבונים הן, מכיון שידוע היה להם שאין בנית המשכן לקבע אלא לשעה, לפי שהם עתידים להכנס לארץ, לכן הוא בנין לשעה.

לענין סותר ע"מ לבנות במקומו הסברא שונה. החסרון של סותר ע"מ לבנות שלא במקומו הוא שהסתירה היא קלקול, אבל כשהוא סותר ע"מ לבנות במקומו בנין טוב יותר מן הבנין הראשון, הסתירה היא תיקון וחייב. דברי עולא לרבא יתפרשו לפי"ז, כיון שסתירת המשכן נעשית ע"פ הדיבור אין בזה חסרון של מקלקל. לדרך זו, אין כל קשר בין המחלוקת בירושלמי לבין הסוגיה בבבלי ואין כמובן להוכיח ממנה שהלכה כר"י.

שיטת האר"ש

האר"ש (שבת פ"י ה"ב) סובר להלכה שבנין לשעה הוא בנין. לשיטתו פשטות לשון הירושלמי מוכיחה, שנתקבלה דעתו של ריב"ב, ולכן מסיק הירושלמי הדא אמרה וכו'. האר"ש מבחין בין בנין לשעה - המחלוקת בירושלמי, לבין סותר ע"מ לבנות במקומו, וצ"ל כחילוק הני"ל. אולם, יש אופן ללמוד כהבנת החת"ס. "על פי ה' יחנו" נותן מימד של קביעות, וא"כ, אע"פ שהבנין הוא לשעה נחשב לבנין של קבע, לדעת ר"י. דעת ריב"ב שאין על פי ה' יוצר קביעות. הבבלי שהביא את הפסוק ע"פ ה' לענין סותר ע"מ לבנות במקומו, סובר שע"פ ה' יוצר קביעות ולכן נחשב כבונה במקומו.

ג. הוכחות לשיטת החת"ס

1. הגמ' בעירובין (נה):

אמר רב הונא יושבי צריפין אין מודדים להם אלא מפתח בתיהן. מתיב רב חסדא "ויחנו על הירדן מבית הישימות" ... ותניא כשהן נפנין אין נפנין ... אלא לאחריהן, א"ל רבא דגלי מדבר קאמרת כיון דכתיב בהו "על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו" כמאן כקביע להו דמי.

נראה שאין גרסה זו נכונה. (א) לפי גרסה זו אין כלל מחלוקת בין ר"י לריב"ב. (ב) הסענה כיון שהבטיחן הקב"ה שהוא מכניסן לארץ היא הוכחה שהיו לשעה ולא לעולם. בעירובין פ"ה ה"א הגרסה הפוכה "א"ר יוסה מכיון שהיו חונין ונוסעים ע"פ הדיבור כמי שהיו חונין לשעה. א"ר יוסי ב"ר בון מכיון שהבטיחן הקב"ה שהוא מכניסן לארץ כמי שהוא לעולם. גם גרסה זו אינה מסתברת הטענות מוכיחות כגרסת הירושלמי שבת פ"ז ה"ב.

א"כ ע"פ ה' עושה קביעות לדבר זמני, ומכאן נלמד גם לענין בנין לשעה שע"פ ה' עושה אותו כקבוע⁵.

האו"ש דוחה הוכחה זו, ולדבריו הלכה זו נלמדה לאחר שנגזירה הגזירה שישהו במדבר ארבעים שנה ולכן הוא קבוע, אבל מלאכות שבת נלמדו מהקמת המשכן קודם שנגזירה הגזירה. תירוץ האו"ש מעורר תמיהה. א) מדוע צריך היה רבא לומר ע"פ ה' יחנו יכול היה לומר בפשטות שלאחר הגזירה הוא קבוע. ב) הפסוק שממנו נלמדו "ויחנו על הירדן..." נאמר סמוך לכניסתם לארץ לאחר מות אהרן, וא"כ לא הוא לתקופה ארוכה ורק ע"פ ה' נותן לזה דין קביעות. ג) סוגיה זו מופיעה גם בירושלמי (עירובין פ"ה ה"א) ושם הביאה הגמ' את מחלוקת ר"י וריב"ב, ולדעת ריב"ב שהיא לשעה מתרצת הגמ', משה עשה להן ג' צריפין וגי בורגנין וכו'. הבבלי שהביא רק את שיטת ר"י מסתבר שסובר כשיטה זו.

2. שיטת התוסי בגודלת

במשנה (שבת ט"ז) נחלקו ר"א וחכמים בגודלת. ר"א מחייב וחכמים פוטרים. ובגמ' היתה הו"א לחייב גודלת לר"א משום אורג. מקשה הגמ', וכי דרך אריגה בכך, ומתרצת הגמ', שחיוב גודלת משום בונה. ומקשה הגמ', וכי דרך בנין בכך, ומתרצת הגמ', אין, כדדרש רבי שמעון בן מנסיא "ויבן את הצלע" וכו'. את קושיית הגמ' וכי דרך אריגה בכך, פירשו התוס' (שם ד"ה וכו') - שהרי אין סופה להתקיים. א"כ, כשמתרצת הגמ' שאין החיוב אלא מדין בונה, הושלם החסרון שהיה באורג. משמע, לדעתם, שבבונה בנין לשעה הוא בנין. מה שמקשה הגמ' אח"כ, וכי דרך בנין בכך, כוונת השאלה האם יש בנין באדם, וע"ז תירצה הגמ' אין וכו', ואין לומר ששאלת הגמ' היא שאין דרך בנין בכך משום שדעתו לסתור, שא"כ לא תירצה הגמ' כלום.

3. דין המגבן

לכאורה, ניתן להוכיח גם מדין המגבן. הגמ' (שבת צ"ה) "מגבן חייב משום בונה". וכן פסק הרמב"ם (שבת פ"י ה"ג). לכאורה, אם בנין לשעה לא הוא בנין, וזה חסרון מהותי באב המלאכה, גם בתולדה צריך להיות פטור כשקיים חסרון זה, ואם במגבן חייב ש"מ שאין זה חסרון במלאכה. הפנ"י (ביצה י"ב ד"ה אבל) כתב, שלדעת הרמב"ם מגבן חייב רק כשמגבן לאוצר לייבש ולהצניע לימים רבים, דבכה"ג מכיון לעשותם כמו בנין. ודוחק לומר כן, שא"כ צריך היה הרמב"ם לכתוב הגבלה זו.

עוד קשה על הפנ"י (סוכה ט"ט) שהוא מגדיר את האוהל כבנין ארעי לעומת בנין, וא"כ, מדוע יהיה חייב באוהל.

ד. גי סוגי בנין ארעי

לכאורה יש להבחין בשלושה סוגים של בנין ארעי.

- א. בנין שבעצם מהותו הוא בנין של קבע אבל דעת העושה אותו לעשותו לשעה.
- ב. בנין שבאופיו הוא לשעה אע"פ שהוא יכול להיות גם לזמן מרובה.
- ג. בנין שבאופיו הוא לשעה ואינו עשוי לזמן מרובה.

5. השיירי קרבן. עירובין פ"ה ה"א. כתב להוכיח מכאן לדעת הבבלי שבנין לשעה לא הוא בנין. לדעת החת"ס.

בנין מהסוג השלישי, אע"פ שהוא לשעה, מכיוון שלכך הוא עשוי אין בו חסרון של בנין לשעה, כגון המגבן והגודלת, שאופי הגבינה לשעה ואופי עשית הצמה לזמן מועט.

בנין מהסוג השני אין בו חסרון של בנין לשעה. דוגמא לזה אוהל, ולעני"ד לסוג זה יש לשייך גם את המטריה.

בשני סוגים אלו אין חסרון של בנין לשעה מפני שהם נעשים כדרכם, אבל בסוג הראשון נחלקו בירושלמי ר"י וריב"ב. ומסתבר כדעת החת"ס שהלכה בבבלי כדעת ר"י, אם כי פשטות הירושלמי להלכה כדעת ריב"ב, יתכן שנחלקו בזה הבבלי והירושלמי.

להלכה: לאור האמור נצטרך לומר, שגורם הזמן הוא אינו מרכיב מהותי במלאכת הבונה. מחלוקת ר"י וריב"ב, כשעשה בנין שבאופיו עשוי לזמן מרובה, ועשאו לשעה, האם הוי שלא כדרך בנינו ופטור או חייב. אם כנים דברינו הרי שבפתיחת מטריה בשבת יש משום בונה.